

Vezetéstudományi kutatások a Fogarasi Vegyipari Kombinátban

Egy nagy iparvállalat vezetője nem foglalkozik személyesen sem a beszerzéssel, sem a termeléssel, az üzemszervek, műhelyek megszervezésével vagy a termékek eladásával. Mindezt megfelelő szakképzettségű személyek végzik. A vezető viszont határoz, irányít, ellenőrzi a teendők végrehajtását, sajátos munkája tehát, hogy másokat cselekvésre késztesen. Feladata — lényegénél fogva — mindig: munka az emberekkel. Eppen mérnöki körökben figyeltek fel arra a jelenségre, hogy minél magasabbra emelkedik valaki egy iparvállalat hierarchiájában, annál kevesebb dolga van a gépekkel, s egyre több az emberekkel. Ez szerkezetileg nemcsak a tevékenység távlatait vagy horizontját módosítja, hanem magát a tevékenységet is. A vezetőnek mennyiségileg és minőségileg másvalamit is kell tudnia, mint a végrehajtás különböző szintjein foglalkoztatott személyzetnek. Ezért a vállalatvezetők felkészítési programjában egyre inkább helyet kapnak az emberekkel való munkát megkönnyítő olyan tudományágak is, mint például az antropológia, lélektan, szociológia, pedagógia, politikai gazdaságtan. A tapasztalat igazolta az e diszciplínákban való jártasság rendkívüli hatékonyságát. Azok a vállalatvezetők, akik nem tudnak bánni az emberekkel, megközelítőleg sem érnek el olyan eredményeket, mint az e tekintetben felkészültek, még akkor sem, ha egyéb feltételeik azonosak vagy akár jobbak.

A kapitalizmusról a szocializmusra való forradalmi áttérés hazánkban — s több más országban — már kezdetben szükségessé tette a kapitalisták és kiszolgálók eltávolítását a gazdasági, társadalmi és politikai életből, s majd csak egy későbbi szakaszban merült fel olyan szakemberek képzésének problémája, akik hatékonyan képesek vezetni a vállalatokat. A szocialista vállalatok első igazgatói politikai harcosok voltak, akiknek feladata elsősorban a szocialista átalakulás biztosítása s csak másod- vagy harmadsorban az üzemek gazdasági irányítása. Ez a szakasz ma már túlhaladott. A párt már 1967-ben a termelés és a munka tudományos szervezésére vonatkozó akció kezdeményezésével azt a követelményt állította összes iparvállalataink elé, hogy térjenek át a jövedelmezőségen alapuló gazdasági vezetésre. Ilyen körülmények között a vállalatvezetésnek is tudományos szintre kellett emelkednie, amit a vezetőképző otopeni-i központ (CEPECA) létesítése is igazol.

A nemzetgazdaság új szükségleteihez igazodva Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának (jelenleg a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának) Pszichológiai Intézete a vállalatvezetés és a vezetés társadalomlélektanában szakosított munkaközösséget alakított (az idevágó részleteket lásd a Pszichosociologia organizării întreprinderilor industriale című munkában, București, 1969). E munkaközösség tevékenységét tudományos együttműködési szerződés alapján már tavaly megkezdte, és most is folytatja a Fogarasi Vegyipari Kombinátban.

A következőkben néhány tanulmányozott problémát érintünk, ismertetjük az alkalmazott módszereket és az elért eredményeket, továbbá a tudományos vezetési távlatokra világítunk rá, csupán azzal a szándékkal, hogy tájékoztassunk és másokat is hasonló vizsgálódásra sarkalljunk.

Egy helyszíni kutatást kétféleképpen lehet elgondolni, megszervezni, lebonyolítani és célszerűsíteni: az elmélet oldaláról az elmélet kedvéért, a véletlenül bízva a gyakorlatot, vagy a gyakorlat oldaláról a gyakorlat kedvéért, ezáltal minden különös tekintet nélkül az elméletre. Véleményünk szerint mindkét eljárás hibás, mert az iparban — amely lényegénél fogva a gyakorlat területe — az elmélet az elmélet kedvéért egyszerűen képtelenség; az elméletileg alá nem támasztott gyakorlat pedig a praxis síkján működő emberek dolga, s nem a tudósoké. Ezért már kezdetben szükségesnek tartottuk tudományos kutatásunk gyakorlati céljait pontosan megállapítani, vagyis azt szem előtt tartani, hogy az ipari vezetéssel kapcsolatos tevékenységeket és ezek javításának módjait vizsgáljuk, de nem tapasztalati, hanem tudományos eszközökkel, beleértve az elméleti vonatkozásokat is. Más szóval azt kívántuk megállapítani, hogy a társadalom- és humántudományok, tehát nemcsak a lélektan, hanem például a társadalmi-kulturális antropológia, a szociológia, pedagógia milyen mértékben segíthetik az iparvállalatok vezetőségét. Ebből adódott a tudományos kutatás első feladata: egy vállalat vezetőségének milyen mértékben kell szembenéznie a vezetés hatékonyságával összefüggő társadalmi-emberi problémákkal, hogyan érzékeli és miként képes megoldani őket. Íme, három valamelyest különböző vonatkozás: a modern szocialista iparvállalatban felmerülő reális, objektív problémák; a vezetőség milyen mértékben vesz tudomást róluk, tagadja, rejtegeti, eltorzítja, eltúlozza, jelentéktelennek tekinti-e őket; és végül hogyan viszonyul e problémákhoz, többé-kevésbé helyes megoldást talál-e, vagy megfelelő orvoslás nélkül hagyja őket, hogy aztán előbb-utóbb zsáktucába jusson.

Hogy tudományosan közelíthessük meg az ilyen irányú tárgycsoportot, számos, egymást kölcsönösen kiegészítő és ellenőrző eljáráshoz folyamodtunk. Mindenekelőtt a vizsgálandó valóság sűrűjébe telepedve, napokon át a kombinátban tartózkodtunk, a munkásokkal együtt mentünk be az üzembe, s munka után velük távoztunk onnan; a kombinát alkalmazottainak lakótelepén volt a szállásunk. Ily módon igyekeztünk — bizonyos fokig közvetlenül, átélés, valamint részvétel révén — megfigyelni a munka- és életkörülményeket. Úgy véljük, mi sem felületesebb, vagyis tudományos szempontból kevésbé ajánlatos, mint a kérdőíves módszer (a kutató olvasmányai alapján összeállított s az emberek között kiosztott kérdőívekről van szó), vagy mint az interjú-módszer, amikor a kutatók közvetlenül kérdéseket tesznek fel különböző embereknek, akik előre megállapított és bekódolt módon, vagyis önkényesen leszűkítve, vagy akár teljesen szabadon válaszolnak. A kérdések realista összeállításához szükséges előzetes terepismeret nélkül és az említett módszereknek biztosabbakkal való kiegészítése nélkül a két módszer tudománytalan. A kiegészítő módszerek minőségiek (átélés, részvétel, közvetlen megfigyelés) és mennyiségiek (kvantifikált megfigyelés, statisztika, pszicho- és szociometria). Kutatócsoportunk a múlt év folyamán személyenként általában 120 napot — egyesek többet, mások kevesebbet, de 3 hónapnál nem kevesebbet — töltött a terepen (a kombinátban és a környező helységeken).

A realitások közvetlen megismerése alapján valóságos „személyi iratcsomót” dolgoztunk ki: több mint száz kérdést tartalmazott, amelyek főleg tárgyi adatokra vonatkoztak, mint például nem, életkor, családi és egészségi állapot, lakhely, iskolai végzettség, a szakképesítés útja, munkabeosztás, vagyoni helyzet, bér, prémium, büntetés; de szubjektív jellegű kérdések is voltak, az ankétalányok szakmai.

szociális, kulturális elvárásait, a saját helyzetükről, munkaközösségükről, a vállalatról mint egészről alkotott véleményüket illetően. Az iratcsomó különböző módon állott össze: egyes adatok maguktól az anketálanysoktól, mások a személyzeti, bér-elszámolási osztályoktól, az üzemi poliklinikától származtak vagy pedig a fölöttesektől. Az adatgyűjtés a kombinát csaknem valamennyi alkalmazottjára, több mint 5000 személyre — a szakképzetlen munkásoktól a mérnökökig és igazgatókig — terjedt ki. Ennek az anyagnak a feldolgozása révén világos, általában mennyiségi (statisztikai) képet kaptunk a vállalat demográfiai, iskolai, szakmai, egészségügyi, társadalomlélektani, szellemi struktúrájáról. Ezt követi az értelmezés, melynek során fény derül a legfontosabb aspektusokra és összefüggésekre, amelyeket aztán sokkal részletesebb és behatóbb módszerekkel tanulmányozunk majd.

*

Párhuzamosan felméréseket végeztünk a munkástelepüléseken (Fogaras városában és több mint 30 környező faluban), továbbá családi otthonokban, hogy információkat szerezzünk a kombinát dolgozóinak és családtagjaiknak életkörülményeiről (lakás, ételmezés, ruházzkodás, szállítóeszközök igénybevétele, jövedelem, kiadás, sajtó-, rádió-, televízió-előfizetés), valamint arról, hogy azokban az órákban, amikor nem dolgoznak, pihenőnapokon, szabadságuk alatt miként töltik szabad idejüket (otthoni munka, pihenés, szórakozás, társadalmi, kulturális, sporttevékenységben való részvétel). Különös figyelmet szenteltünk a vállalat és társadalmi-kulturális környezete kapcsolatának tanulmányozására. Egyrészt azt vizsgáltuk, milyen mértékben segíti elő ez a környezet a kombinát tevékenységét, másrészt a kombinát mennyiben hat átalakító tényezőként a vidék (hinterland) iparosításában, a szakmáztatásban, művelődési életben és urbanizálódásban, vagyis miként tölti be szerepét a nagyüzem a civilizálódás és a társadalmi-történelmi fejlődés folyamatában. Az elért kutatási eredmények, többek között, hozzájárulhatnak majd az iparvállalatok optimális telepítése objektív kritériumainak meghatározásához a társadalmi-kulturális környezet függvényében. Ez a kutatás sem fejeződött még be, mert vizsgálódásainkat három évre terveztük, s így ezek 1971 végéig folytatódnak. Egyelőre nem bocsátkozhatunk további részletekbe. Különbö is általános érvényű elvek megállapítása végett további összehasonlító kutatások szükségesek az ország különböző vidékein.

A terep realitásainak közvetlen megismerésére, a kombinát irattárában kapott számtalan hivatalos okmányra (nyilvántartások, statisztikai kimutatások, jelentések, beszámolók, gazdasági elemzések), valamint az említett két anket részletes eredményeire alapozva, széles körű közvéleménykutatási programot is összeállítottunk. Ez a vizsgálódás kiváltképpen a vezető beosztásban levőkre — a mesterektől és technikusoktól kezdve egészen a vezérigazgatóig — terjedt ki. Felvételeink e tekintetben is kutatásunk fő problémájához kapcsolódtak (a vállalat szervezése, vezetése és működése): mit tekintenek pozitívnak és mit negatívnak a különböző vezető poszton álló személyek, véleményüket mivel indokolják, milyen orvoslási módokat javasolnak.

Amint várható volt, a megkérdezettek aránylag jelentős része (kb. 30%-a) nem akart bekapcsolódni az anketba, következésképpen nem adott semmiféle választ. Egy másik, csaknem hasonló nagyságú csoport válasza formálisnak tekinthető. Ezek az anketálanysok főleg a pozitívumokat hangsúlyozták, s szándékosan hallgattak a negatív jelenségekről. Ennek az lehet a magyarázata, hogy úgy érezték, „propagandát” kell kifejtenuik a vállalat javára, s ezért mindent szép színben kell feltüntetni, mintha már nem volna semmi javítanivaló.

Mi lehetőleg minél több véleményt akartunk összegyűjteni, hogy kiegészíthessük őket saját megállapításainkkal, vagyis látni szerettük volna — ugyancsak saját vizsgálódásaink tükrében —, e vélemények milyen mértékben megalapozottak, illetve — az őszinteség fokától függetlenül — mennyire felelnek meg az igazságnak. Tulajdonképpen nem a vezetőrétegek véleményét kutattuk, hanem azt, hogy milyen mértékben ismerik feladataikat, és milyen módon kívánják vagy képesek megoldani őket, nemcsak elméletileg, hanem a munka folyamán születő konkrét helyzetekben is.

*

Műveleteink, az elért eredmények és utólagos vizsgálódásaink figyelmes elemzése nyomán néhány megállapításra jutottunk. Talán érdemes ezekről röviden szólni. Azok, akik visszautasították kérdőívünk megválaszolását, több kategóriába sorolhatók: egyesek bizonyos megfontolásból nem válaszolnak, mások túlságosan „fontos” vagy „elfoglalt” embernek tartják magukat, s ezért tartózkodóak. Érdekes megemlíteni, hogy felvilágosító munkánk — személyes érintkezés, részletekbe menő megbeszélés — csak nagyon kis mértékben módosította az alkalmazottak e kategóriájának tartózkodó magatartását. Miután mindegyikükkel külön-külön elbeszélgettünk, minden ellenállás nélkül elmondották valódi véleményüket. Következésképp nehezebb megtudni az igazságot azoktól, akik elutasítják a közvetlen beszélgetésben való részvételt, mint azoktól, akik hajlandók a kérdéseket megvitatni. Miután részletesen elmagyaráztuk kutatásaink célját, a feldolgozás módszerét, ez utóbbiak gyökeresen változtattak magatartásukon, s egyesek közülük legjobb munkatársaink lettek.

A három említett csoport társadalmi összetétele már önmagában is sokatmondó. A válaszok legnagyobb százalékát a mesterektől kaptuk. Nagyon kellemes meglepetéssel fogadták, sőt hízelgett nekik, hogy az ő véleményüket is kikértük, mert mesteri posztjukat a vezetés hierarchiájában fontos láncszemnek tekintjük.

*

A közvéleménykutatásunkból kimaradt csoportok egy bizonyos része a nem termelő osztályokról (ügyviteli, jogi, gazdasági, könyvelőségi, bérelszámoló, személyzeti irodák) került ki. Itt említjük a mérnökök és vegyészek jól körülhatárolt két kategóriáját. Ide tartoznak azok, akik még pályájuk elején vannak, s semmiképpen nem szeretnék magukat „kirakatozni”, továbbá azok a régi alkalmazottak, akik sok nehézség árán nagy felelősséggel járó posztokba jutottak, s feleslegesen tartózkodóak. Ezzel szemben a vezérigazgató, a pártbizottság titkára, a főmérnökök, a termelőrészek főnökei és helyettesei, a technológus-mérnökök a valóságot legjobban megközelítő válaszokat adták.

Ezeknek az anyagoknak az alapján kidolgozhatjuk majd a különböző kategóriájú ipari alkalmazottak társadalomlélektanát, „beállítottságukat” a környező realitások, a napi problémák, a működési területükön folyó tudományos kutatások iránt. Az a feltevés, hogy az ifjúság véleményének kifejtésében bátrabb, őszintébb, mint az idősebb nemzedék, nem igazolódott. Ezzel szemben szoros kapcsolat állapítható meg e tulajdonságok és az illető törekvései között. Azok, akik még nem „érkeztek be”, óvatosabbak, mint a már „befutottak”. E jelenség annyira jellemző, hogy kritériumnak vehető a kombinát dolgozó „társadalomlélektani alapállásának” megállapításakor. Valószínűleg a mentalitással és a személyiséggel összefüggő tényezők

is közrejátszanak. A legbátrabb, kritikailag elemző, a vállalatvezetési, működési és fejlesztési problémát érintő legvilágosabb válaszokat a vezérigazgatótól és a pártbizottság titkárától, szocialista rendszerünkben nevelkedett két fiatal mérnöktől kaptuk. Nem mondhatjuk el ugyanezt a vállalatvezetőség minden tagjáról, noha ágazati élüzemről van szó, amelynek nagyon sok pozitívuma van éppen a bennünket foglalkoztató vonatkozások tekintetében.

Figyelembe véve kutatásaink előzetes eredményeit, vizsgálódásainkat egyre inkább a vezetés mechanizmusában részt vevő emberek felé irányítottuk. Egyesek közülünk a mesterek tevékenységének társadalomlélektani vonatkozásaival, a szakképzés és a szakmai tökéletesítés problémáival foglalkoztak, különös tekintettel az emberekkel való munkára; mások a státusok és szerepek (hatáskörök és funkciók) kapcsolatait tanulmányozták a mérnökök soraiban, továbbá a mérnöki kar professzionális elégedettségének és elégedetlenségének szervezeti forrásait; s végül a főnök és a munka iránti magatartást, valamint az idevágó véleményeket vizsgálták.

A kombinát felső vezetésével, elsősorban Teodor Şuteu vezérigazgatóval és Victor Iovu pártbizottsági titkárral együtt elemezve kutatásaink első eredményeit, valamint az említettek saját tapasztalatait, arra a következtetésre jutottunk, hogy az üzem „vezetési stílusa“ általában kielégítő, de a társadalmi-emberi vonatkozások rovására túlságosan nagy hangsúlyt helyeznek a műszaki-gazdasági aspektusokra, noha az előbbieket az ipari termelés zavartalan menetében éppoly fontosak, mint az utóbbiak. Az elemzést követőleg ebben az értelemben beszámolókat állítottak össze, amelyet az üzem vezetősége megvitatott. Ezután kidolgozták a vezetési stílus tökéletesítésének vezérfonalát, amelyet most kísérleteznek ki. Együttműködésünk egy adott pillanatában a vezetés megjavításának kezdeményezését átvette a kombinát igazgatósága, kutatócsoportunkra csak a társadalomlélektani tanácsadás szerepe hárult. Ez a helyzet kedvező a kutatások szempontjából, mert ezek kívánatosak és igénylik is őket. A kutatási eredményeket immár az érdekelt megrendelők ültetik át a gyakorlatba. Az ipari vállalatok és a társadalom- és embertudományi intézetek együttműködésének eleinte nehéznek tűnő problémája, vagyis az, hogy megtalálják a „közös nyelvet“, illetve az érintkezés reális területeit, a két fél érdekeinek egybehangolását, ily módon sikeresen megoldódott. A tudományos kutatóknak természetesen szabadságukban áll saját belátásuk szerint a szerződésben meghatározott témákon kívül más problémát is vizsgálni, ami meg is történik minden összetett terepkutatás esetén.

Úgy véljük, az ipari társadalomlélektan területén végzett munkánk egyik legszámottevőbb sikere: felkeltettük egy nagy iparvállalat vezetésének érdeklődését e szaktudomány iránt oly mértékben, hogy most már ő maga is pszichoszociológiai-gondolkodjék, és szorgalmazza a felvetődő összes társadalmi-emberi problémák tudományos tanulmányozását a vállalatvezetés gazdasági és társadalmi hatékonyságának fokozása végett. Ha nem jutunk el az együttműködés e szintjére, a kutatócsoportok tudományos tevékenységének hatása nem lesz tartós, a kutatók eltávozásával az akció rendszerint félbe is szakad.

A Fogarasi Vegyipari Kombinát vezetősége olyannyira érdekelt volt a Pszichológiai Intézet kezdeményezte akció folytatásában, hogy javaslatunkra és segítségünkkel öt laboratóriumból (pszichológiai, mérnökpszichológiai, ipari társadalomlélektani, gazdaságpszichológiai és üzempedagógiai) álló osztályt szervezett társa-

dalmi-emberi problémák kutatására. Munkaközösségünk erről részletesen a Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie című munkában számolt be.

Kutatásaink nagy vonalakban három főbb célt követtek: 1. az iparvállalatok „kritikus“ (nem megfelelő) társadalomlélektani, általában társadalmi-emberi problémáinak felderítését; 2. e problémák megoldására alkalmas tudományos módszerek kidolgozását a vállalatvezető számára; 3. ily módon a vezetés gazdasági-társadalmi hatékonyságának fokozását.

A kombinátban még folynak a vizsgálódások, az összegyűjtött adatok nagyobb része még feldolgozásra vár, s ezeket újabakkal kell kiegészíteni, az általános következtetést azonban már így is le lehet vonni: noha a szocialista iparvállalatok felszámolták a tőkés kizsákmányolásból eredő társadalmi-emberi problémákat, különleges erőfeszítések nélkül nem küszöbölhetik ki azokat a társadalmi-emberi konfliktusokat, amelyek abból adódnak, hogy az emberek emberek, s rendeltetésük szerint együtt kell élniük és együtt kell dolgozniuk. E problémák állandó jellegűek, s a legtöbb esetben döntő jelentőségűek az ipari tevékenységek jó menetében, valamint a társadalmi élet egészébe történő harmonikus beilleszkedésükben. Következésképpen ismerni kell őket, s felmerülésük arányában — nem pedig szórványosan vagy véletlenül — kívánatos a megoldásuk. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy üzeink bármilyen szinten álló vezetőinek különleges társadalom- és humántudományi, mindenekelőtt lélektani, szociológiai és pedagógiai felkészültségre kell szert tenniük. Csak így képesek tudományosan megszervezni egyrészt saját, másrészt irányítani azok tevékenységét, akik valamilyen módon függnek tőlük.

A vezetéstudománynak egyre több és fontosabb elemet kell magába olvasztania a társadalom- és humántudományokból. A kombinátban folyó kutatásaink is alátámasztják ezt a követelményt, amely vitathatatlan realitás, s megvalósítására nagyok a lehetőségek.

TRAIAN HERSENI

Szüreti bál a Sóvidéken

Fiatal helytörténész első írását közöljük olyan szokásról, melynek eredete és szerepe kinyomozható: egy székely falucsoport ifjúsága városi közvetítéssel ismerte meg s honosította át a maga sajátosságává újabb időben. A kisközösségi élet „folklorizáló“ hatásáról van szó, arról a folyamatról, mely tetszés szerint válogat ki és alkalmaz elemeket hagyományos szerepek — itt a leány- és leányavatás — nemzedéki megismétlésére. Bár a cikkben a puszta leírás és oknyomozó eredetetés van előtérben, felsejlik és további munkára buzdít a jelenség s hasonló kérdések szociológiailag sokoldalú elemzésének lehetősége.

Hazai magyar táncos szokásaink közül területileg legelterjedtebb a szüreti bál, Bihartól Székelyföldre szinte mindenik vegyes lakosú faluban él, ott is, ahol egyáltalán nem terem a szőlő. A székely Sóvidéken sem szüretelnek, csak a házak homlokzatára van felfuttatva egy-két szőlőtöke. Havasalji táj ez már a Hargita és a

Görgényi-havasok lábánál. Csak a déli—délnyugati oldala — Sóvárád környéke — kedvez a melegre kényesebb növényeknek. A Sóvidék néprajzi szempontból nagyjából egységes, habár mind népviseletben, mind szokásokban jelentkeznek eltérések a falvak között. Éppen ezért a szüreti bál szokásának vizsgálatakor a tágabb értelemben vett Sóvidéket tartjuk szem előtt. Adataink a következő helységekre vonatkoznak: Sóvárád, Szováta, Parajd, Alsósófalva, Felsősófalva, Békástanya, Atyha és Korond.

*

A vidék legöregebb emberei sem emlékeznek arra, hogy gyermekkorukban rendeztek volna szüreti bált. Csak a 10-es, 20-as években kezdett elterjedni. A Sóvidékről városokba, Kolozsvárra, Temesvárra kirajzó idénymunkások, cselédlányok honosították meg. Bizonyítja néhány megfakult fénykép is a 30-as évekből. Bizonyos *Alexandru Fábrián de Felsőór* készítette őket Temesváron az atyhaiak szüreti báljáról. Külön rendeztek szüreti bált az atyhaiak, sófalviak, sóváradiak. A következő évben itthonmaradtak a városi minta alapján saját falujukban is megtartották. Fokozatosan állandó őszi szokássá vált. De honnan került az említett városokba? A szüreti bál, mint a neve is mutatja, a szürettel kapcsolatos multság. A híres magyarországi szőlőtermesztő vidéken (Hegyalja, Balatonmelléke) a szüretet, a munkát a szüreti ünnep, szüreti multság fejezte be. A szüretelők szőlőből koszorút kötöttek, és díszmenetben vitték a szőlősgazda házához, ahol kezdődött a tánc és a lakoma. Madarassy László szerint (*Ethnographia*, 1929) a szüreti táncról a múlt század közepéről vannak feljegyzések. Ilyenek: 1. Monokon a szüreti ünnepélyt mindig a faluban tartották. „A gazdaleányok lóra ültek, négy fehérbe öltözött leány rúdon vitte a nagy szőlőfürtöt, négy lány meg a hordóra ültetett borkirályt“. 2. „A Somogy megyei Kilitiben szokás volt a szüreti körmenet, amikor a legények lóháton, a leányok kocsiban, magyaros ruhába öltözve, énekszó mellett járták be a falut“. 3. „Mádon a 90-es években vőfélyek járták be a szüret vége előtt a falut, és ünnepélyes rigmussal hívogattak a bábra. Vasárnap délután színes menetet alkottak a résztvevők. Lovas legények, székéren csőszlegények, csőszleányok, maszkások (lovas török férfi, lovas magyar nő), az út mentén borsáfárok kínálgatták a nézőket kulacsból. A multság színhelyére érve sokszor háromnapos bál vette kezdetét“ (Kaposi—Maác: *Magyar népi táncok és táncos népszokások*. Budapest, 1958. 171).

*

A századfordulón terjedt el szélesebb körben és vált egyöntetűvé az eredetileg csak a szőlőművelő vidékekhez kötött szokás. Ezután hatóságilag is szorgalmazták a szüreti bál rendezését. Így jutott el Kolozsvár és Temesvár külvárosi kocsmáiba és a nem szőlőtermesztő Sóvidékre is. Az idők folyamán napjainkig Romániában többszörös átalakuláson ment át.

Ez az átalakulás a ruhában legszembetűnőbb. Amikor a sóvidéki fiatalok megismerkedtek a szüreti bállal, az ún. *magyar ruha* volt a csőszlegények és a csőszleányok öltözete (bő, fehér gatyá és bőujjú ing, piros lajbi, árvalányhajas kalap, derékon-vállon piros szalag átkötve, a leányoknak fehér rakott szoknya, piros lajbi, piros kötény, párta, szalag). Erdélybe eljutva, ez a ruhatípus tartotta magát egy ideig, de fokozatosan egyszerűsödött, felváltotta a helyi népviselet. Parajdon és Békás-tanyán már a 30-as években *székely ruhát* öltöttek a csőszök, de Korondon még 1955-ben is gatyába öltöztek, Szovátan pedig egészen maig megmaradt a fehér gatyá — igaz, csak a csőszkirálynak, megkülönböztetésül az egyszerű csőszle-

Atyhai csöszlegények és csöszleányok Temesvárt a harmincas években

gényektől. A korábbi öltözetből általában csak a vállon-derékon átkötött piros szalag, a legények bő ingujja, az árvalányhaj és a leányok pártája őrződött meg. Legegyszerűbb és legizlésesebb öltözete a sóváradi és szováti csöszöknek van, a leányon pártá, a lényegen átkötött szalag jelzi csupán a különleges szerepet. Helyi, esetleg egyéni variációkkal is találkozunk (Alsósófalva, Parajd).

A ruhaváltozással párhuzamosan egy olyan jelenség is megfigyelhető, amelyet jobb szó híján *visszanépiesedésnek* nevezhetnénk. A század eleji, hivatalosan is támogatott szüreti bálok, kiszakítva éltető környezetükből, elveszítették spontán népi jellegüket, mesterségessé, külsőségekben hivalkodóvá, csinálttá váltak. Az igazi népi szokást nem akármikor és akárhol lehet minden alkalommal újjáélni. Íratlan törvények szabályozzák, valóságos ritusa, hagyományrendszere van. A külvárosokban, a nem szőlőtermesztő vidékeken ettől fosztották meg a szüreti bált. De ha gazdag szokásrendszerrel rendelkező vidékre jutott, átítatta, átformálta a helyi szokásvilág. Így történt a Sóvidéken is. A század elején a Sóvidék néprajzilag még eléggé zárt világ, és az is maradt az 50-es évekig, szinte napjainkig, kivétel csak a korán iparosodó Szováta és kisebb mértékben Korond, Parajd. A „szüreti“-ről a hangsúly — szőlő, szüret híján — áttevődött a „bál“-ra és beilleszkedett a sóvidéki táncos szokások rendszerébe. A szokás magyarból székellyé vált.

Ma a szokás (1950—1970) külső formájában nagyjából egységes képet mutat az egész Sóvidéken. Némileg csak Szováta kivétel. Itt még az elmúlt években is megvolt a nyoma a szüreti lovas-szekeres felvonulásnak. A szüreti bál napján délután három órakor a csöszlegények, csöszleányok az Alszezen találkoztak. A csöszlegények lóra ültek (a csöszkirály fehérre, a többiek különböző színűekre), a lányokat bivalyos- vagy ökrösszekérre ültették, hordók tetejére, virággirlandokkal díszítették az egész menetet. Énekelve járták be a falut, megkerülték a fürdőtelepet. Estefelé hazavitték a lovakat, és indultak a bálba. A Sóvidék többi helységében ez a kül-

sőségeiben díszes, de funkcióvesztett és ezáltal értelmetlenné vált felvonulás nem divatos.

A szüreti bált az egész Sóvidéken szeptember utolsó vagy október első vasárnapján, illetve szombatján tartják. Legfontosabb szereplői a csőszlányok és csőszlegények. Szokás szerint a csőszlegények a 20 éves jótáncú fiúk (katonalegények). Számuk falvanként változik, 5—12-ig terjedhet. Régebben versengtek is egymással a legények, hogy kik legyenek a csőszök, ma főleg a nagyobb, urbanizálódó falvakban (Korond, Parajd) alig telik a katonalegényekből. Békástanyán csak a csőszkirály katonalegény.

A csőszlegények már jóelőre megbeszélik a bál tervét, és elhatározzák, ki legyen a csőszkirály, melyik leányt hívják el párnak. A táncolni tudás a leányoknál is számít, de általános szokás, hogy a legény azt a leányt hívja párnak, akinek éppen udvarol vagy udvarolni akar. Nagy szégyen az, ha valamelyikük visszautasítja a leányt. A leány feladata, hogy a csőszlegény bőűjű ingét kihímezze, ő ajándekozza a szalagot is.

A szőlőt és egyéb gyümölcsöt már előre megveszik: vagy a közeli szőlőtermesztő vidékekről hozzák (Küküllőmente), vagy a helybeli üzletben vásárolják. A szüreti bál napjának reggelén drótokat húznak ki a művelődési ház nagytermében, felkötözik a szőlőfürtöket, almát, egyéb gyümölcsöt, liter bort, egyebet. Középre a két nagy koszortút vagy koronát. Olyan magasan húzzák a drótokat, hogy a leghosszabb kinyújtott kar se érje el a szőlőt. Miután ezzel megvannak, ki-ki hazamegy pihenni. Estefelé a legények felöltöznek csőszruhába, és elkérik — egy liter bor és vacsora mellett — szüleiktől a csőszlányokat. A csőszök a művelődési ház egyik termében gyűlnek össze, ezalatt lassan szállingózik már a közönség is.

Amikor jól megtelt a feldíszített terem, táncsal bevonulnak a csőszök. A „Megérett a fehér szőlő...” kezdetű népdal ütemére énekelnek és táncolnak. Ez a szertartás kezdő pillanata. Korondon táncsal robbannak be a csőszök. A korona alatt eltáncolnak egy korondi csárdást és egy sóvidékit. A két Sófalván és Szovátán is táncsal jelennek meg a csőszök. Békástanyán valaki a mulatozók közül *bekéri* (feltehetően a lakodalmi szokás hatására) a kedves vendégeket. Sóváradon és Parajdon nem közvetlenül a bál kezdetekor mutatják meg a csőszök, hogy mit tudnak, hanem néhány órával később. Parajdon *csősztáncnak*, Sóváradon *dísztáncnak* nevezik. A táncokat a helybeli tanítók, tanárok tanítják. Annak is ki kell vágni a csősztáncban a rezet, aki addig nem tanult meg jól táncolni. A terem közepén táncolnak, minden oldalról kíváncsi szemek veszik körül őket, dicséző vagy ócsárló megjegyzések. A csősztáncnak és az egész szüreti bálnak a csőszlegények és csőszlányok számára, hasonlóan a más vidékeken honos *legényavató*, *leányavató* ünnepségekhez, vizsgajellege is van.

A csőszök táncsal után mindenki táncolhat. Áll a bál, repülnek a szoknyák, de a közönség kíváncsian vár, hogy megköstölhassa a feje fölött lógó szőlőfürtöket. Falvanként eltérően (este 10-től éjféltől 1-ig) egyszer a csőszkirály csendet int a zenészeknek, és kikiáltja, hogy „szabad a lopás”. Sóváradon, érdekes helyi kezdeményezésként, a táncokat betanító tanár, Király László, felolvassa-elmondja a szőlőlopás tízparancsolatát, amely a lopás szabályaira, a báli illemre vonatkozik. Ez a kezdeményezés jól beilleszkedik a bál szertartásába, nem hat „fentről jövő” betolakodásként.

A csőszök feladata csak most kezdődik. Mindenki igyekszik úgy lopni a szőlőt, hogy ne vegyék észre. Ha észreveszik, ketten (egy csőszlegény és egy csőszleány) közrefogják a tolvajt, a már előre odakészített asztalhoz a csőszkirály elé vezetik, és az könyörtelenül megbírságolja. A büntetés három-tíz lej között váltakoz-

Sóvárad csöszlegény
és csöszleány (1969)

koszorú, aki legutóbb tett. Néha többen összebeszélnek, hogy közösen nyerjék el a koszorút. Az ára így felmehet 200—300 lejig is. Az utóbbi években már nem árverezik a koszorút, hanem tombolán sorsolják ki (Sóvárad, Parajd, Alsósófalva).

A koszorú elárverezése vagy kisorsolása után lassan elközeleg az éjféli is. A csöszök fáradtak, hagyják mulatni a közönséget, visszavonulnak egy külön erre a célra rendezett helyiségbe. *Éjszakai ebéd* várja őket. A csöszleányok elhívják a csöszlegények édesanyját és együtt ebédelnek (Alsósófalva). Békástanyán ezt az ebédet „asztalozásnak“ hívják. Ebéd után, ha kedvük tartja, még visszamennek a bálba, ahol szól a zene reggel öt óráig, de inkább együtt maradnak. Felosztják egymás és a családtagok között a megmaradt koszorút (Békástanyán a csöszkirálynő osztja szét). Szerepük véget ért, nyugodtan mulatnak reggelig, sőt másnap délig. Ekkor ki-ki hazaviszi a párját, megköszöni, hogy elengedték. A csöszleány szülei reggelivel várják a fiatalokat. Délben szekérre ülnek a békástanyaiak, és beszekekeznek Parajdra, fényképet csináltatnak. Máshol (Parajd, Sófalva) estefelé a bál megkezdése előtt fényképezik le a csöszöket. A csöszfénykép szép emlékként marad meg, és sok sóvidéki ház falán látható ma is.

A 60-as évek elejétől kezdve a bicskák csukva lapulnak a szüreti bálban is. Részegen, itallal a zsebben senkit sem engednek a terembe. A csöszök felelősséget vállalnak a rendért, a zavartalan szórakozásért.

Csak a szokás általános menetét ismertettük, különbségek falvanként észlelhetők. De a lényegtelen különbségeknél fontosabb az, hogyan viszonyulnak a szokásokhoz azok, akik részt vesznek benne: a csöszök és a közönség. Ebből a szempontból a Sóvidéket két részre kell osztani. Külön csoportot alkot Szováta, Parajd, Korond — tehát a város és a városiasodó nagy községek —, és külön csoportot a főúttól távolos Békástanya, Atyha, valamint a főút mentén fekvő, de még falusias jellegű Sóvárad és a két Sófalva. Az első csoportba tartozó helységekből a szü-

hat. Sóváradon a 30-as években ún. *titkos csöszök* is működtek, akiknek szerepét csak a karjukon átkötött szalag jelezte. Mivel senki sem gyanította csösz voltukat, ők voltak a legveszedelmesebb tolvajfogók. A lopásból begyűlt pénzből fizetik vissza a csöszök a szőlő árát, a fennmaradó részt pedig közösen költik el, esetleg a sportegyesület (Sóvárad) vagy a művelődési csoport javára fordítják.

Fokozatosan megkopaszodnak a drótok, csak a két koszorú marad épen. Azokat nem szabad bántani (Sóvárad), vagy meg lehet próbálni a lopást (Parajd), de akit a csöszök megfognak, súlyosan megbüntetik. A szőlőlopás után megmaradt koszorúk egyikét elárverezik. A csöszkirály feláll egy székre, ő a kikiáltó, kalapjába gyűjti össze a pénzt. Fiatalok és öregek egymással versenyezve dobják a kalapba az 5—10 lejeseket. A csöszkirály kiáltja: „A koszorú ennyi és ennyi először... másodszor...“, ha a harmadik kiáltásra nem dobnak újabb pénzt a kalapba, azé a

reti bál megbomlott, újra elveszítette varázsát, azt a többletet, amit a század eleji bálakhoz képest jelentett. Szóvátán, a fürdőtelepen egy-egy évben többször rendeznek szüreti bált a fiatalok, megrendelésre, a vendégek szórakoztatására, amolyan helyi különlegességként, a már említett felvonóival egybekötve. Ennek a sátoros ünnepnek azonban vajmi kevés köze van a népi természetességhez. Korondon már hat éve nem volt szüreti bál. 1969-ben a tanügyiek ösztönzésére újra felelevenítették, de az egyik csőszlegény így jellemzi: „Csak a szégyen miatt csináltuk meg.“ Parajdon minden évben „szüreti“ az október eleji bál neve, de a szőlőlopáson kívül — amely negyedóráig, ha tart — alig különbözik a szokásos vasárnap esti báltól. A középiskolában, szakiskolában tanuló fiatalok szégyellik magukra húzni a székely ruhát, a faluban maradó fiatalok száma pedig egyre fogy.

Nem így a második csoportba tartozó falvakban. Alsósőfalván 1969-ben hét, Korondra járó középiskolás lány és egy fiatal tanárnő is vállalta a csőszleányságot. Jóval nagyobb a párok száma is ezekben a falvakban: 10—12. Az itteni bálók hangulata, szokásrendje is jelzi a különbséget: itt valóban közösségi ünnep, ismerkedési alkalom, *leány- és legényavató szertartás* a szüreti bál. Békástanyán, ahol a házak kilométernyi távolságra vannak egymástól, egyike azoknak a kevés alkalmaknak, amikor az egész közösség együtt van, és megtárgyalhatja gondjait-bajait. A szokás itt még törvényerejű, átfogja és szabályozza az egész közösség életét.

Kár lenne jóslásokba bocsátkozni, de a szüreti bál jelenlegi állapotából kitapintható jövőbeli alakulása is.

Barabás László

Szervátiusz Tibor szobra

